

Gabriela GLĂVAN
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

Științe medicale umaniste, literatură și medicină. Perspective și deschideri

Abstract: (*Medical humanities. Insights and horizons*): Literature and medicine have been culturally and symbolically connected in ways that reflected, throughout the centuries, the connections between science and the humanities. The importance of their connection in an academic environment, as a subject of study, has been recognized in past decades, and the inclusion of dedicated courses that explored this domain has become the norm. This study aims to argue the relevance of this connection for humanities faculties in Romania, as medical schools have already started to include such courses in their curriculum.

Keywords: *literature and medicine, narrative medicine, medical humanities, illness, the body in literature.*

Rezumat: Literatura și medicina au fost conectate cultural și simbolic în moduri ce au reflectat, de-a lungul secolelor, raporturile dintre domeniul umanist și cel al științei. Relevanța conectării lor într-un spațiu academic, ca obiect de studiu, a fost recunoscută în deceniile trecute, iar includerea unor cursuri dedicate explorării acestui nou domeniu a devenit firească. Prezentul studiu își propune să argumenteze importanța lui în spațiul facultăților umaniste românești, știut fiind că facultățile de medicină au început să ofere în mod tot mai consistent astfel de cursuri.

Cuvinte-cheie: *literatură și medicină, medicina narativă, științe medicale umaniste, boală, corpul în literatură.*

Una dintre cele mai provocatoare direcții de cercetare rezultate din întâlnirea literaturii cu paradigma științei este domeniul *literatură și medicină*. Deși nu există, la ora actuală, un interes extins și o continuitate evidentă pentru includerea lui în programele academice ale facultăților de științe umaniste din România, prezența lui în oferta educațională a facultăților de medicină a devenit deja stabilă în ultimii ani. Abordările actuale cu privire la conexiunea dintre literatură și medicină nu sunt numeroase în spațiul academic românesc. Universitatea de Medicină și Farmacie „Grigore T. Popa” din Iași organizează regulat întâlniri cu scriitori, iar marile universități de medicină din țară au început să includă în programele de licență și cursuri din spectrul umanist – spre exemplu, disciplina *Abilități – Științe Umaniste* – Universitatea de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu” din Cluj-Napoca sau cursul de *Medicină narativă* de la Universitatea de Medicină și Farmacie „Victor Babeș” din Timișoara. Deschiderile recente ale universităților de medicină și farmacie față de

cursuri și ateliere menite să consolideze un dialog între medicină și literatură constituie un argument în plus pentru amplificarea unui proiect similar, articulat în cadrul unei paradigme umaniste. Dincolo de tematizarea bolii, a medicinei sau a figurii medicului, literatura poate intra în dialog cu medicina pe calea unor noțiuni și reprezentări ce urmăresc modul în care corpul și experiența spațiului medical (și implicit a patologiei) devin parte a unei narațiuni relevante în actul medical și în exercitarea cunoașterii empirice a științei medicale. Nu doar pacientul elaborează o narațiune, descriindu-și boala, ci și corpul acestuia poate fi înțeles ca o sursă a unei narațiuni ce se cere descifrată.

Cu o tradiție academică de peste cinci decenii, acest filon al științelor medicale umaniste a devenit, în multe universități occidentale, disciplină importantă în curriculum, atât în cadrul unor programe de studiu umaniste, cât și la facultăți de medicină, în cadrul programelor de pregătire a personalului medical sau în cele de sănătate publică. Disciplina a fost inclusă oficial în nomenclatorul academic în 1972, cu rolul de a „contribui cu metode și texte ce îi ajută pe medici să dezvolte abilități în dimensiunea umană a practicii medicale” (Charon 1995, 599). În acest studiu, elaborat sub forma unui posibil manifest, autorii articulează o pledoarie pentru importanța disciplinei *literatură și medicină* în arealul științelor medicale, dar și o interesantă radiografie a raporturilor și legăturilor dintre cele două modalități de cunoaștere a umanului. Argumentele pe care aceștia le aduc în favoarea conexiunilor dintre cele două lumi aparent radical diferite și-au păstrat relevanța și actualitatea. Primul este acela că relatările literare despre boală le pot oferi medicilor lecții despre viața bolnavilor; al doilea, că operele de ficțiune valoroase despre medicină le oferă medicilor posibilitatea de a înțelege mai bine relevanța profesiei lor; apoi, studiul narațiunii îl poate ajuta pe medic să înțeleagă mai bine narațiunile pacienților despre boală, iar studiul literaturii poate contribui la coagularea unei etici narative a medicului; un al cincilea argument se referă la faptul că teoria literară poate oferi noi perspective asupra mecanismelor curative și genurilor medicinei. Texte variate, din diferite epoci, vin în întâmpinarea acestor argumente, validându-le adecvarea în contextul dezbaterilor legate de conexiunea artei narative cu știința medicală. Începând cu anii '70-'80 ai secolului trecut, programele de studiu ale universităților de medicină includ cursuri de literatură, a căror utilitate imediată este aceea de a-i pregăti pe viitorii medici în procesul intervievării pacienților cu privire la boala lor, precum și în interpretarea narațiunilor cu care aceștia se prezintă la consult. Povestea bolii, ca parte din povestea vieții pacientului, este puntea prin care se stabilește raportul dintre medic și pacient, precum și perimetrul din care are loc urgența procesului curativ.

Dialogul dintre literatură și medicină, la fel ca dialogul dintre arte și știință, a fost un proces complex și de durată, despre care Friedrich Schiller expune o teorie aparte în 1789. O reia Stephanie M. Hilger în studiul cu care deschide volumul *Noi direcții în studiile de medicină și literatură* (*New Directions in Literature and Medicine Studies*). Devenit profesor de istorie la Universitatea din Jena, Schiller, ale cărui studii medicale nu sunt lipsite de relevanță pentru prezenta discuție, a făcut atunci o distincție

clară între ceea ce se numește „Brotgelehrte” (un învățat ce-și câștigă pâinea de pe urma învățaturii sale) și un „Philosophischer Kopf” (un „cap” filozofic), al cărui scop este să-și integreze munca și eforturile într-un cadru universal. Interesul celui dintâi este să își protejeze cunoștințele și teritoriul, deoarece ele îi asigură traiul. În secolul al XVIII-lea exista o delimitare clară, aproape de nedepășit, între domeniul științelor și cel al studiilor umaniste, iar lui Schiller, care avea și o formație medicală pe lângă cea de filozof și istoric, această izolare a cunoașterii în domenii ce nu comunică între ele îi era bine cunoscută. Îndemnul său este fără echivoc – această stare de fapt îi afectează, printre alții, pe medici, avocați și teologi, deoarece sunt oarecum izolați de aportul altor domenii în ceea ce privește studiul condiției umane.

Stephanie M. Hilger face, în continuare, câteva observații ce merită reținute. Ea reamintește că e deja bine cunoscut argumentul conform căruia puntea dintre medicină și studiile umaniste o constituie fundamentul lor comun – arta interpretării. Deși reputația de știință pură a medicinei provine din predilecția actuală a domeniului pentru date, observație factuală și rezultate cuantificabile, metodele ei se bazează în bună măsură pe interpretare. Mai mult, științele despre om necesită acum, mai mult ca oricând, o întoarcere la o perspectivă mai vastă, care să cuprindă contexte sociale, culturale sau politice cartografiate și investigate de domeniul umanist. În lumina acestor observații, dialogul dintre medicină și literatură pare unul firesc, ușor de încheșat și de întreținut. Cu toate acestea, fiecare dintre cele două domenii trece printr-o criză – științele umaniste se văd nevoite să-și justifice relevanța în competiția actuală a domeniilor cunoașterii, în care sunt văzute tot mai mult ca un domeniu închis, pe alocuri anacronic, autoreferențial, iar știința medicală nu își permite (deși ar avea nevoie de ea) o ieșire din interiorul propriilor granițe, pentru a explora natura umană într-un sens mai larg. Aparent, o zonă de contact pare imposibilă. Cu toate acestea, așa cum remarcă Hilger, tocmai această conștientizare venind din ambele sensuri poate reprezenta impulsul unei schimbări.

Așa cum în mod repetat a fost demonstrat în variate intervenții comparatiste, în ultima jumătate de secol literatura s-a legitimat tot mai mult ca formă de cunoaștere interdisciplinară, manifestând o permanentă disponibilitate față de un dialog veritabil cu domeniul științific. Cu toate că primele deschideri academice ale literaturii către medicină au apărut în anii '70, dialogul dintre cele două științe datează, în forme intermediare, încă din antichitate. Biblioterapia și scriptoterapia au fost utilizate încă de atunci în scop medical, sedimentând un fundament al conexiunii dintre arta narativă, confesivitate și vindecare. Cu toate acestea, este evident faptul că interesul principal al acestei întâlniri interdisciplinare pare a fi al literaturii, cele mai numeroase eforturi de a stabili tangențe și fundamente comune venind din domeniul literar. Specialiștii care au intervenit teoretic în acest scop activează în primul rând ca experți în domeniul filologiei, fie că predau la nivel universitar discipline precum medicina narativă (*Narrative Medicine*), științe umaniste medicale (*Medical Humanities*) sau pur și simplu tradiționala abordare cuprinsă de literatură și medicină. Fondarea, în 1982, a revistei „Literatură și medicină” reprezintă o bornă importantă în validarea domeniului,

iar intervenția lui Edmund Pellegrino, cea prin care îndemna profesioniștii formatori în domeniul medical să se aplece asupra dimensiunii morale a medicinei a avut un ecou semnificativ (Pellegrino 1982, 19). Cu toate acestea, una dintre preocupările importante ale specialiștilor care investighează această conexiune este aceea de a consolida dialogul printr-un interes reciproc, întărit și de interesul științelor medicale pentru componenta narativă a praxisului lor. Medicina narativă, a cărei validare academică a fost susținută consistent de Rita Charon, caută să exploreze tocmai componenta narativă a practicii medicale, modul în care narativitatea intermediază transferul informațional și epistemologic dintre specialist și pacient. Așa cum evidențiază Stephanie Hilger în studiul anterior menționat, aceste recitiri prin spectrul unui „close reading” au ca scop și argumentarea în favoarea ideii că literatura nu este doar o artă autoreferențială, ci o formă deschisă de a explora natura umană și experiențele ei. Medicina narativă, argumentează Rita Charon, „a început ca o disciplină intelectuală și clinică riguroasă ce consolida sistemul de sănătate cu capacitatea de a recepta abil narațiunile pe care oamenii le spun despre ei înșiși – pentru a recunoaște, absorbi, interpreta și pentru a fi mobilizați de poveștile celorlalți” (Charon 2017, 1).

Domeniul medicinei narative este definit ca „medicină practică având competența narativă de a recunoaște, absorbi, interpreta și de a se emoționa în fața istorisirilor despre boală.” (Charon 2017, vii). Medicina practică cu ajutorul unei competențe narative va recunoaște mai bine pacienții și bolile, va transmite mai multă cunoaștere și mai mult respect, va presupune o colaborare mai bună cu colegii și va însoți pacienții și familiile lor prin încercările bolii. Aceste abilități vor duce la un mod de îngrijire mai uman, mai etic și probabil mai eficient. Domeniul medicinei narative s-a articulat dintr-o confluență de surse – științe umaniste și medicină, îngrijire primară, naratologie contemporană și studiul relațiilor eficiente dintre medic și pacient.

Includerea acestor domenii în curriculumul unei facultăți de științe umaniste, mai precis al unei facultăți de litere se poate face pe două mari direcții – cea comparativă, în care este vizat studiul unor texte ce implică dimensiunea medicală, fie concret, tematic, fie prin faptul că sunt elaborate de scriitori care au avut și o formație medicală. Motivația centrală a propunerii și implementării unor astfel de cursuri o reprezintă necesitatea unei deschideri interdisciplinare care să le permită studenților explorarea zonelor de contact dintre sfera literară și cea științifică, familiarizându-se cu practici de interpretare, limbaje și strategii din domenii ce împrumută modalități de reprezentare și înțelegere frecventate deopotrivă de filologi și oameni de știință. Tendința actuală a domeniului medical, ca practică științifică vizând sănătatea individuală și socială a omului implică o abordare holistică, o viziune „totală”, a corpului ca întreg, ca sistem interconectat la rețeaua minții și a psihicului. Interesul învățământului medical este tot mai evident orientat înspre pregătirea unor medici cu o capacitate crescută de a empatiza cu pacientul, de a înțelege dimensiunea umană, culturală și socială a bolii. Fără îndoială, rămâne esențială abordarea științifică a manifestărilor patologiei, implementarea protocoalelor de tratament în vigoare, însă, complementar acestor strategii standardizate, pot fi implicate și metode menite să amelioreze interacțiunea

dintre medic și pacient. Strict ca observație colaterală, se impune remarcată criza severă de timp și resurse din sistemele de sănătate de stat, la care are acces populația generală. Acest tip de curs are, în esență, o miză interdisciplinară, însă această experiență academică poate să le prezinte studenților nu doar beneficiile interdisciplinarității, ci și dificultățile ei metodologice și structurale.

Boala, durerea, teama de invaliditate și de moarte, reprezentările corpului și viața biologică sunt teme ce străbat întreaga istorie a literaturii, devenind un veritabil nucleu de metafore și expresii figurate în secolele modernității artistice. Boala a fost, în literatură și în arte, atât metaforă, cât și fenomen concret ce a restructurat destine individuale și colective, epoci și modalități de a imagina și reprezenta relația omului cu propriul corp și cu lumea din jur. Figura medicului poate fi abordată atât ca prezență reală (scriitori-medici precum Cehov, Céline, Arthur Conan Doyle, William Somerset Maugham sau William Carlos Williams), cât și ca personaj ficțional. Miza interdisciplinară este înrădăcinată în contextele culturale ce favorizează dialogul dintre literatură și domeniul medical, cum ar fi, spre exemplu, competiția dintre discursul științific și pseudo-știință sau superstiții, relațiile de putere dintre medici și pacienți, efectele traumei, experiența spitalizării, relațiile cu instituțiile și autoritățile medicale sau dificultatea acceptării unui diagnostic. Între autorii și textele ce pot fi abordate merită menționate *Jurnal din anul ciumei* (1722), al lui Daniel Defoe, Lev Tolstoi, cu *Moartea lui Ivan Ilici* (1886), A.P. Cehov, *Salonul nr. 6* (1892), Albert Camus, *Ciuma* (1947), Max Blecher, *Inimi cicatrizate* (1937), Sylvia Plath, *Clopotul de sticlă* (1963), Oliver Sacks, *Omul care își confundă soția cu o pălărie* (1985) Kazuo Ishiguro, *Să nu mă părăsești* (2005), Paul Kalanithi, *Cu ultima suflare* (2016), William Styron, *Beznă vizibilă. Amintiri despre nebunie* (1990). Între reperele teoretice se pot număra volume și studii elaborate de Michel Foucault, Susan Sontag, Georges Canguilhem, David T. Mitchell și Sharon L. Snyder, Rita Charon sau Susan Wendell. Astfel de abordări despre literatură și medicină pot veni în întâmpinarea intereselor interdisciplinare ale studenților din domeniul umanist, având o componentă preponderent literară și o importantă contextualizare culturală (istorică, antropologică, artistică). Spațiul editorial românesc nu cuprinde un număr consistent de volume ce intersectează literatura cu medicina, deși se cuvin menționate aici titluri precum *Doctorul de povești. Medicina și literatura* (2021), al Laurei Poantă, sau cel apărut cu aproape șase decenii mai devreme, *Medici scriitori... scriitori medici* (1964), ai cărui autori sunt Marin Voiculescu și Mircea Angelescu. O prezență importantă este reprezentată de volumul recent apărut al medicului chirurg Cătălin Vasilescu, *Bestiar. Șapte povestiri cu chirurgi și scandaloasele lor operații* (Humanitas 2023), a cărui principală calitate este conectarea unui tip de istoriografie medicală la resursele narativului, ale poveștii ce captivează și recrează realului. Abordarea tematică și comentariul critic, explorarea biografică și investigarea proiecțiilor imaginarului, analiza avatarurilor medicului și alegoriile patologicului reprezintă modalități prin care poate fi ilustrată conexiunea dintre domeniul literaturii și cel al medicinei, validând deopotrivă importanța studierii acestui domeniu în spațiul academic al unei facultăți de litere.

Filonul critic oferit de sfera relativ nouă în studiile literare a intersecției dintre literatură și medicină presupune o ofertă generoasă și pentru ciclul doctoral. În primul rând, acest spectru tematic este ofertant deoarece deschide oportunitatea practicării unei forme autentice de interdisciplinaritate. Dincolo de bogata bibliografie critică, aflată în plină expansiune, subdomeniile științelor umaniste medicale reprezintă o oportunitate de familiarizare a specialiștilor umaniști cu spațiul medical și cu ceea ce Michel Foucault numea „privirea medicală” (Foucault 1998, 120). Dacă, în mod natural, spațiul literar le-a fost deschis mereu specialiștilor din domeniul medical preocupați de cultură și scris, nu același lucru se poate spune despre accesul filologilor la spațiul medical. Fără îndoială, reglementările și rigorile din spațiile clinice permit cu greu unei terțe instanțe să se interpună între personalul medical și pacienți. Cu toate acestea, înțelesul deplin al dezideratelor acestei colaborări între știința medicală și filologie nu se poate revela decât în interiorul unei intersecții ce va permite ambelor părți „să privească cu simțire” (Pellegrino 1982, 92). În acest cadru se deschid numeroase posibilități de cercetare, având drept obiect central narațiunea despre experiența bolii. La ora actuală are loc o veritabilă competiție discursivă, deoarece această experiență este expusă fie în mediul online (prin bloguri, pagini Facebook sau site-uri dedicate), fie prin forma clasică a memoriilor. O altă formă relevantă a interdisciplinarității poate fi practică cu succes în cazul unui demers comparativ între formele narațiunii literare și cele ale discursului cinematografic. Un bun exemplu îl oferă Federica Frediani (2017, 253) când elaborează o comparație între dimensiunea medicală din romanul *Animal pe moarte* al lui Philip Roth și ecranizarea acestuia de către regizoarea Isabel Coixet. O posibilă temă de cercetare, la fel de incitantă, o poate constitui explorarea dialogului dintre narațiunea cinematografică a filmului lui Alejandro Amenábar, *Mar adentro* (2004) și scrierile pacientului Ramón Sampedro, a cărui poveste de viață este în centrul acestor proiecte artistice. Aici poate fi conectat cu succes și volumul lui W.N.P. Barbellion, *Jurnalul unui om dezamăgit*, în care este detaliată lupta acestuia cu diagnosticul catastrofal al sclerozei în plăci. Cât privește experiența bolii mintale, ea a fost expusă într-o literatură confesivă vastă și diversă, cuprinzând registre și tonuri diferite. De la exemple faimoase, precum volumul lui Andrew Solomon, *Demonul amiezii*, despre depresie, și până la mărturii despre afecțiuni psihiatrice severe, precum volumul lui Elyn Saks, *The Center Cannot Hold: My Journey Through Madness* (*Centrul nu mai ține: drumul meu prin nebunie*), în deceniile recente s-a conturat un segment aparte în spațiul cultural, dedicat acestor explorări narrative. Dimensiunea medicală a unei astfel de literaturi e mai puțin evidentă, deoarece afectarea psihiatrică e descrisă adesea ca o experiență a minții. Consider că această demarcație conceptuală extrem de vulnerabilă, cea dintre minte/creier sau minte/psihic poate fi investigată cu succes într-un demers ce ar proiecta reevaluarea metodelor critice propuse de întâlnirea dintre literatură și medicină.

O altă problemă importantă este delimitarea accesului pe care confesiunea și narațiunea îl au la forma „veritabilă”, autentică a bolii. În ce măsură poate fi creată o „dare de seamă” despre o experiență atât de profundă încât modifică (alterând) însăși

percepția elementară a lumii, a realului, a celorlalți? Anosognosia, sau incapacitatea pacientului psihiatric de a înțelege și accepta că suferă de o boală mintală este un simptom agravant al unora dintre cele mai severe forme de afectare psihică, incluzând anumite forme psihotice și delirante, precum și schizofrenia. Modalitățile prin care literatura caută o formă de acces nu doar la resursele confesiunii despre boală, ci și la resorturi transformatoare ce expun experiența concretă, uneori brutală a patologicului pot fi investigate într-un proiect de cercetare ce cuprinde și tema secundară a mitologizării biograficului, precum în cazul scriitoarelor Sylvia Plath sau Anne Sexton. În cazul lor, suferința psihică și sinuciderea au contribuit la crearea unor istorii biografice complexe și contradictorii ce pot fi reluate în maniere inovatoare, dat fiind faptul că recent au fost publicate, în sfera subiectului, câteva documente inedite (scrisorile Sylviei Plath către medicul său psihiatru).

Având în vedere interesul crescând al științelor umaniste față de strategii ce îi permit nu doar să își apere relevanța în spațiul academic al cunoașterii și cercetării, ci și atractivitatea pentru generațiile noi de studenți, studiul întâlnirii culturale și epistemologice dintre literatură și medicină poate fi o alternativă validă. Având un fundal cultural solid, ancorat într-o tradiție consistentă în spațiul cultural occidental, literatura și medicina (alături de medicina narativă) au toate șansele să revitalizeze preocupările interdisciplinare ale cercetătorilor mai tineri ce acum își caută matrici, strategii și modele.

Referințe bibliografice

- Charon, Rita. 2008. *Narrative Medicine: Honoring the Stories of Illness*. Oxford: Oxford University Press.
- Charon, Rita, Banks, J.T., Connelly, J.E., Hawkins, A.H., Hunter, K.M., Jones, A.H., Montello, M., Poirer, S. (coord.). 1995. *Literature and medicine: contributions to clinical practice*, in „Annuary of Internal Medicine”, Apr. 15, 122(8), p. 599-606.
- Foucault, Michel. 1998. *Nașterea clinicii*. București: Editura Științifică.
- Hilger, Stephanie M. (coord.). 2017. *New Directions in Literature and Medicine Studies*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Pellegrino, Edmund. 1982. *To Look Feelingly – The Affinities of Medicine and Literature*, in „Literature and Medicine”. Johns Hopkins University Press, Volumul 1, p. 19-23.